

Douglas Rushkoff

JELENOKK

AMIKOR MINDEN MOST TÖRTÉNIK

Douglas Rushkoff

JELENSOKK

AMIKOR MINDEN MOST
TÖRTÉNIK

hvg könyvek

A fordítás alapja:
Douglas Rushkoff: *Present Shock: When Everything Happens Now*.
Published by the Penguin Group, New York. All rights reserved.

Copyright © Douglas Rushkoff, 2013

Fordította © Böszörményi Jenő, 2013

Lektorálta: Karafiáth Balázs László

Szerkesztette: Besenyő Viktória

Borító: Juhász Gábor Tamás

Fotó a szerzőről: Johannes Kroemer

HVG Könyvek
Kiadóvezető: Budaházy Árpád
Felelős szerkesztő: Koncz Gábor

ISBN 978-963-304-147-5

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti úton vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Kiadja a HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2014
Felelős kiadó: Szauer Péter

www.hvgkonyvek.hu

Nyomdai előkészítés: Kedves László

Nyomás: Reálsisztéma Dabasi Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Vágó Magdolna

Lányomnak, Mamie-nek, az én jelenemnek

TARTALOM

Előszó a magyar kiadáshoz	9
Bevezetés	11
1. fejezet	
A NARRATÍVA ÖSSZEOMLÁSA	21
2. fejezet	
DIGIFRÉNYIA: FELTÖRNI NEHÉZ	97
3. fejezet	
TÚLFESZÍTÉS: A RÖVID ÖRÖKKÉVALÓSÁG	173
4. fejezet	
FRAKTÁLNOIA: A VISSZACSATOLÁS MINTÁZATAINAK NYOMÁBAN	255
5. fejezet	
APOCALYPTO	313

Köszönetnyilvánítás	343
Ajánlott irodalom	347
Jegyzetek	351
Név- és tárgymutató	363

ELŐSZÓ A MAGYAR KIADÁSHOZ

DOUGLAS RUSHKOFF nagy megfejtő. Akár a holdciklusokról, akár a botoxfüggők csökkenő szépség-határhasznosságáról ír, olvasóként álmélkodunk, bólogatunk, jegyzetelünk vagy google-özünk. Ám Rushkoff mégsem egy „megmondóember”. Nem ad receptet, nem írja elő a gyógyimódot, ránk bízva, mit kezdünk azzal, amit magunkévá tettünk. A kórisme könyörtelenül pontos, de hisz benne, hogy a tudás és a megértés a szabadságunk kulcsa.

Nagy kihívás Rushkoffot olvasni, és a magyar olvasóknak ez a kulturális kalandtúra extra izgalmakat is kínál. Aki „Vízipók-csodapókon” nőtt fel, és nem „Szezám utcán” (vagy éppen a „Mystery Science Theater 3000-en”), annak érdemes a Wikipédiát nyitva tartania és utánanéznie az ingyenc kulturális finomságoknak. Akárcsak Alice-nél (vagy épp a *Mátrix*ban): vigyázat! A nyúlüreg kanyargós, hosszú, és mélyre megy.

Az 1994-es *Cyberia* megjelenése óta Rushkoff az életünket behálózó technológiák és az új média hatásairól ír. A *Jelensokk*

nem kis részéért is természetesen ezen tényezők a felelősök – vagy inkább mi magunk? Ahogy Rushkoff találóan megjegyzi: a kérdés mindig az, hogy miért nem válaszolták meg az emailünket, és soha nem az, miért nem néztek utána az interneten annak a bizonyos könyvtárnak, ahová a szöveget bemásoltuk.

A könyv sok mindent érint, így például a matematikát és a fraktálokat is. A jelenbeli Rushkoff itt a múltbeli Mérő Lászlót idézi, sőt összetalálkozik a jövőbeli Mérővel, és Mérő készülő könyvének fraktáljaival is. Szerencsés vagyok, hogy jó pár éve mindkettőjük kézíratait széljegyzetelhetem, és hiába más a média és a matematika világa, a megfajtések izgalma összeköti őket. Ha kedveljük Mérőt, a nagy magyar megfajtot, akkor szeretni fogjuk ennek a könyvnek a megfajtéseit is.

Rushkoff felmutat univerzális igazságokat időről, térről és jövőről. Feltár olyan gyöngyszemeket, amelyek akár hetekre elég gondolkodnivalót adnak. Kedvenceim között van az összefüggés a „Big Brother” valóságshow és Stanley Milgram híres yale-es kísérletei között, a bolygók állása és a szellemi munka kapcsolata között, vagy az, ahogy a virtuális játékokkal gyógyíthatjuk a traumákat.

Rushkoff nem mondja meg, mitől lesz jobb, ám megnyugtatólag rámutat: volt olyan idő, egész pontosan az idő előtti kor, amikor a „jobban” fogalma maga is értelmezhetetlen volt. Nem volt mit mihez hasonlítani, sőt maga az összehasonlítás sem nyerte el értelmét. Óh, a boldog békeidők!

Javaslom, holdtöltekor kezdjék el olvasni e könyvet. Természetesen a tenszegritás miatt – de ezzel még semmit nem árultam el, igaz-e?

Karafiáth Balázs László
producer
www.cultureculture.com

BEVEZETÉS

Ez a férfi az egyik legelőrelátóbb befektetésialap-kezelő a Wall Streeten, ügyletei mégis mintha mindig megkésettnek lennének. Amint végrehajt egy műveletet, a nagyobb cégek gyorsabb számítógépekkel dolgozó kereskedői rögtön lecsapnak, és elébe vágnak. Az árrés megváltozik, a vételi megbízás pedig a cent töredékével magasabban teljesül, mint kellett volna. Ez a férfi a múltban kereskedik, de közben olyan szoftverek és kütyük után sóvárog, amelyek segítségével versenytársai jelenébe léphetne. Ügyfelei különben sem engedhetik meg maguknak, hogy egy vállalat jövőjébe fektessenek; már akkor keresni akarnak az ügyleten, amikor megtörténik.

A lány egy manhattani bárban mulatja az időt, az Upper East Side-on, de mintha észre sem venné a körülötte örvénylő zenét és a srácokat. Nem is törődik a forgataggal, telefonján a város más helyein lévő barátaitól érkezett SMS-eket böngészi. Tudni akarja, vajon ott van-e, ahol lennie kell, vagy esetleg adódik

Ez az oka, hogy a világ leggyakrabban használt keresője Google Now márkanéven az adatok eleven, személyre szabott, prediktív folyamává alakul át, az email átadja helyét a szöveges üzenetnek, és a blogokat felváltja a Twitter. Ez az oka annak, hogy az iskolások már nem képesek lineáris érvelésre, a narratív szerkezet tévés valóságshow-vá fajul, és képtelenek vagyunk értelmesen beszélgetni a legutóbbi sikerkönyvekről és slágerekről, még kevésbé a hosszú távú, globális kérdésekről. Ezért van, hogy a gazdaság, amelynek alapja valaha a hosszú távú befektetés és a kamatozó fizetőeszköz volt, immár nem képes vagyonhoz juttatni azokat, akik pénzüket a jövőbeli megtérülés reményében kívánják hasznosítani. Ez áll a háttérben annak, hogy sokan vágnak a „szingularitásra”, vagy arra, hogy a közeljövőben bekövetkező apokalipszis mindenestül véget vessen a lineáris időnek, és egy történelem utáni örökkévaló jelenbe repítsen bennünket – nem számít, milyen árat fizet majd ezért az emberi faj vagy a civilizáció.

Ezért tudjuk, mi történik az iráni utcákon, még mielőtt a CNN a helyszínre küldhetné tudósítóit. Ez az oka, ha egy elégedetlen vállalatvezető, aki azért még feljebb léphetne a ranglétrán, inkább feladja munkáját, és családjával Vermontba költözik kajakokat gyártani, pedig korábban ezt a lehetőséget nyugdíjas éveire tartogatta. Ezért lehetséges, hogy fiatalok milliói versengő vitatkozás helyett a türelmesen kimunkált konszenzuson alapuló, újfajta aktivista mozgalmat választják. Ez teszi lehetővé a H&M-nek, a Zarának és más hasonló vállalatoknak, hogy ruházati termékeiket a valós igényeknek megfelelően gyártsák, hiszen a pénztárnál leolvasott árcédula adatai azonnal eljutnak a 8000 km távolságra lévő központhoz. Ezért fordulhat elő, hogy egy elnökjelölt azzal arathat győzelmet, ha a múlt látszólagos zsarnokságával és talmi reményei-

vel szakítva azt üzeni a választóknak: „Mi vagyunk a változás, amelyre vártunk.”

Nos, a várakozásnak vége. Megérkeztünk.

Ha a 20. század végét a futurizmus jellemezte, a 21. század lényege a jelenidejűség, a prezentizmus.

Az 1990-es évek széles körű bizakodása az új évezreddel szükségszerűen véget ért. Mint sokan mások, magam is azt jósooltam, hogy a pillanat, a valós tapasztalat és a dolgok aktuális, azonnali értéke kerül majd középpontba. Ezt a tendenciát a 2001. szeptember 11-ei események felerősítették, arra kényszerítve az amerikai nemzetet, hogy elgondolkozzék önnön mulandóságán. A születések száma megugrott,¹ a válások is megszorodtak,² ami annak tudat alatti felismerését jelezte, hogy nem élünk örökké, s ennek következtében sokan szakítottak a dolgok folytonos halogatásával. Ha mindehhez hozzáadjuk a valós idejű technológiákat, az iPhone-tól a Twitterig, a rendelkezésre álláson alapuló fogyasztói társadalmat, amelyben az egyklikkes rendelés fontosabb, mint maga a megvásárolt termék, az emlékezésre és következetes érvelésre képtelen, de elvben több mindenre is figyelni képes elmét és azt a gazdaságot, amely a „költsd el most, amit talán megkeresel majd életed során, talán nem” elvére épül, időérzékelésünk menthetetlenül összezavarodik. A szabályok és körülmények megváltozásának ezt a feltartóztathatatlan ostromát Alvin Toffler jövőkutató az 1970-es években „jövősokknak” nevezte.

A különbség csupán annyi, hogy korunkban ezt inkább *jelensokknak* hívhatnánk. És bár a jelenség egyértelműen a pillanathoz tartozik, várakozásainkkal ellentétben, egyáltalán nem csak a pillanatra vonatkozik.

Bebizonyosodott ugyan a feltételezésünk, milyen hatást gyakorol a befektetésekre és a pénzügyekre, a technológiára és a médiára az effajta prezentizmus, teljes mértékben téved-

tünk azonban a tekintetben, hogyan hat ránk a „mostban” élés. A jelen középpontba állítása megszabadított bennünket a 20. század ellenállhatatlanul veszélyes ideológiai narratíváitól. Ma már – kevés kivétellel – senkit nem lehet meggyőzni arról, hogy mitologikus célok szentesíthetnek brutális eszközöket. Az emberek kevésbé hajlandók elhinni a munkáltatók és a vállalatok hamis ígéreteit, hogy hosszú éveken át gyakorolt lojalitásuk a jövőben majd elnyeri jutalmát. A körülöttünk zajló folyamatok mélyebb megértéséhez azonban nem kerültünk közelebb. Egyáltalán nem közelítünk a végtelen pillanat valamifajta zen állapotához, amelyben egymással is összekötve teljesen eggyé válunk környezetünkkel, és önmagunk valamilyen fundamentális értelemben vett megismeréséhez jutunk.

Létezésünk közege egyre inkább a szétforgácsolt jelen, amelyben a külső erők hatása nagyobbak tűnik a valóságosnál, azokat viszont, amelyek az orrunk előtt vannak, figyelmen kívül hagyjuk. Egyre kevésbé fontos, hogy képesek vagyunk-e terveket kovácsolni – pláne, következetesen végre is hajtani –, mert mindezt felülírja az a szükséglet, hogy rögtönzött megoldásokat kell találnunk azon temérdek külső hatás közepette, amelyek bármely pillanatban megghiúsíthatják elképzeléseinket. Ahelyett, hogy szilárd talajra lelnénk az itt és mostban, azon kapjuk magunkat, hogy már csak a szimultán impulzusok és utasítások lankadatlan ostromára reagálunk.

Bizonyos értelemben éppen ez volt a céljuk azoknak, akik az életünket manapság meghatározó számítógépeket és hálózatokat kifejlesztették. A 20. század közepén a Vannevar Bush-hoz és J. C. R. Lickliderhez hasonló látnokok olyan gépekről álmodtak, amelyek képesek helyettünk emlékezni. Úgy vélték, a számítógépek megszabadíthatnának bennünket a múlt zsarnokságától – és a II. világháború borzalmaitól –, lehetővé tennék, hogy mindent félretegyünk, és attól fogva elménket

a mai problémák megoldásának szentelhetnénk. Az információ nem veszne el, egyszerűen csak az emberi testen kívül – egy gépben – tárolnánk.

Jövőről alkotott elképzeléseik és múlt iránti elkötelezettségük előtt is tisztelgünk, amikor elismerjük: kutatásuk, amely arra irányult, miként lehetne megszabadítani a jelent az emlékek terheitől, sikerrel járt. Bizonyos értelemben ez tette lehetővé, hogy kognitív erőforrásainkból jóval többet használjunk aktív RAM-ként, s ezeket az erőforrásokat ne agyunk tárolásra szolgáló merevlemezeinek karbantartására kelljen elfecsérelnünk. Ugyanakkor azzal a veszéllyel jár, hogy az ily módon nyert kognitív többletkapacitást a releváns dolgok triviális nyomon követésére vesztegetjük, ahelyett, hogy az innováció megszakíthatatlanságára törekednénk, amely idáig juttatott bennünket.

A behaviorista közgazdászok épp a jelen és a jövő megértésének egyre növekvő különbségét aknázzák ki – ez az oka ugyanis, hogy jövőbeli adósságainkat kevésbé tartjuk fontosnak, mint jelenlegi költségeinket, és olyan pénzügyi döntéseket hozunk, amelyek nem szolgálják érdekeinket. Az adósság és hitelezés e szemlélete lassan azok között is uralkodóvá válik, akik a bankok működéséről és az ország finanszírozásáról hoznak döntéseket – például az amerikai Fed vagy az Európai Központi Bank –, emiatt pedig nemzetgazdaságunk ugyanazokban a logikai csapdáknak vergődik, mint a jelzáloghiteles és hitelkártyás egyéni adósok.

A vállalatok alkalmazásában álló neurológusok, akik azt kutatják, miként tehető alkalmazkodóbbá a munkavállalók és a fogyasztók, vizsgálataikat arra szűkítik, hogyan hozunk döntéseket. Akárhány kísérleti alanyt tolnak azonban az MRI-be, vizsgálódásuk a rögtönzött döntéshozatalra irányul, a szempillantás alatt meghozott impulzív választásra, s nem az olyan döntésekre, amelyekért a racionális gondolkodást és

a tudatos választást irányító agyi lebenyek felelősek. Azáltal, hogy berendezéseiket kizárólag az impulzív tettekre irányítják – miközben elhanyagolják vagy teljes egészében figyelmen kívül hagyják a tudatosságot –, egyfajta ösztönös cselekvésre ösztökélnek.

Ezt a magatartást aztán azzal indokolják, hogy valamilyen formában sokkal közelebb áll az eredeti, érzelmeken alapuló, pillanat vezérelte viselkedésünkhöz. Bár a tudatosság effajta leírása a neurokutatókat hozzásegítheti ahhoz, hogy szolgáltatásaikat a reklámcégek igénybe vegyék, arra már nem ad pontos magyarázatot, hogyan viszonyul valójában az elménk a teljes szervezet által megélt pillanathoz.

Nem számít, mennyire mélyrehatók a rendelkezésükre álló technológiák, a piac- és közvélemény-kutatók soha nem fogják megérteni azt az eleven folyamatot, amikor termékek vagy jelöltek közül választunk. Csak azt figyelik, mit vásároltunk vagy gondoltunk éppen, tehát számításaik, következtetéseik az eseményt követő adatokon alapulnak. Az általuk megérteni szándékozott „most” semmit sem árul el számukra a vágyakról, az okokról és a kontextusról. Mindössze annak titkát kutatják, hogy aktuális cselekedetünk miként válhatna jövőbeli döntéseink kiindulópontjává. Kampányaik impulzív viselkedésre ösztönöznek, mert elhítetik velünk, hogy a mostban élünk, valójában viszont csak az általuk alkalmazott technikák könnyebb célpontjaivá tesznek bennünket.

Ez azért van, mert nincs *most* – legalábbis abban az értelemben nincs, ahogyan ők beszélnek róla. Ez a kijelentés persze szükségszerűen és alapjában véve közhely. Abban a percben, amint a „mostot” felfogjuk, már tova is tűnt. Ahogyan régebben szokták mondani, amikor valaki a *Time* címlapjára került: amint valóra vált, már vége is van. A fakuló szépség újra megjelenhet egy botoxfüggő arcán – de minél kényszereseb-

ben próbáljuk feltartóztatni az idő múlását, annál kevésbé vagyunk képesek átélni a megőrizni kívánt pillanatot.

Ennek következtében kultúránk folytonos nyüzsgéssé válik, amelyben valamennyien a tovatűnő pillanatot próbáljuk elcsípní. A narratíva és a cél alárendelődik a *valós* és az *azonnali* eltorzult fogalmainak: a tweeteknek és az állapotfrissítéseknek. Mindennél fontosabb lesz az éppen megtett cselekedet, ami behaviorista szemszögből nézve helytelen. Ez a fajta kétségbeesett viszonyulás az időhöz egyszerre téves és narcisztikus. Melyik „most” fontos: az, amelyet éppen láttam, vagy az, amelyben éppen vagyok?

A következő fejezetekben a jelensokkot fogjuk tanulmányozni, illetve annak számtalan megjelenési formáját. Megvizsgáljuk, hogyan változtatja meg a kultúra születésének és megtapasztalásának, a vállalkozások menedzselésének, a pénz befektetésének, a politikai élet irányításának, a tudomány megértésének módját; és azt is, miként ad értelmet világunknak. Vizsgálódásunk során megismerhetjük a jelensokra adott pánikreakciókat, de felfedezhetünk olyan megközelítéseket is, amelyek másfajta válaszokkal szolgálhatnak arra, hogyan lehet azon a bizonyos dologon kívül élni, amelyre mindaddig időként gondoltunk.

A könyv öt fejezetből áll, igazodva a jelensokk ötféle megjelenési formájához. Az első fejezet a narratíva összeomlásáról szól. Hogyan mesélhetünk történeteket és közvetíthetünk értékeket, ha a lineáris történetmeséléshez szükséges idő nem áll rendelkezésünkre? Hogyan maradhat fenn a tömegkultúra, ha a hagyományos értelemben vett történet eltűnik, és hogyan kommunikálhat a politika, ha nem lesznek már nagy narratívák? A következő fejezet a digifréniáról szól, vagyis arról, miként ösztönöz bennünket a média és a technológia arra, hogy ugyanabban az időpontban egyszerre több helyen

legyünk. Kiderül, hogy az időhöz való viszonyunkat mindig a mérésére használt technológiák határozták meg, és a digitális idő olyan sajátos kihívásokat rejt, amilyenekkel korábban sosem kellett megküzdenünk. A túlfeszítést taglaló fejezetben azokat a próbálkozásokat vesszük sorra, amelyek révén igazán nagy időtávokat sokkal kisebb egységekbe akarunk belegyömöszölni. Alapvetően azt akarjuk ezzel elérni, hogy azokért a hatásokért, amelyek bekövetkezése valós időt igényel, a múlt pillanatot tegyük felelőssé. Kiderítjük, mit jelent mindez az üzlet és a pénzügyek világában, amelynek képviselői egyre inkább a származékos befektetésekre támaszkodnak. Ezt követően azt kutatjuk, mi történik, ha a bennünket körülvevő világnak kizárólag jelen időben próbálunk értelmet adni. Az okok és okozatok értelmes szétszalazását lehetővé tevő időbeliség hiányában a dolgok között a megmerevedett pillanatban próbálunk kapcsolódási pontokat találni, még akkor is, ha a kapcsolat erőltetett vagy képzeletbeli. A valós idejű mintázatfelismerés e kétségbeesett akarását fraktáloinaiának nevezem. Végezetül pedig az apocalyptóval szembesülünk – azzal, ahogyan a látszólag végtelen jelen kiváltja belőlünk a befejezés, a vég szinte bármi áron történő eljövetele iránti sóvárgást.

Találkozni fogunk drónokat irányító pilótákkal, akiknek azzal a stresszel kell megküzdeniük, hogy munkahelyükön egy távoli háborús zónát bombáznak távirányítással, de alig egy óra múlva kertvárosi otthonukba térnek haza elkölteni vacsorájukat. Látni fogjuk, hogyan alakítják a manhattani ingatlanpiacot a hipergyors tőzsdei algoritmusok, és azt is, milyen hatással van mindez a hús-vér kereskedők életére. Megismerjük a „preppereket”, a végítéletre készülőket, akik ezüstdollárokat és konzerveket halmoznak fel, de úgy tartják, az éghajlatváltozás csak egy Al Gore³ által kiagyalt összeesküvés-elmélet, amely ráadásul egy email-botrányban már le

is lepleződött.⁴ Megvizsgáljuk a szingularitást – mint a tudományos élet jelensokra adott választ –, különös tekintettel arra, mennyire ismerhetők fel benne a történelem folyamán végbement nagy társadalmi átalakulásokat kísérő vallási extrémizmus jegyei.

Ennél is fontosabb, hogy átgondoljuk, vajon emberként mit tehetünk annak érdekében, hogy önmagunkhoz és várakozásainkhoz akkor is hűek maradjunk, ha nincs mihez viszonyítanunk előrehaladásunkat az időben, ha nincs narratíva, amely értelmet adna cselekedeteinknek, nincs jövő, amely felé törekedhetnénk, és látszólag idő sincs arra, hogy ezek közül bármit is megértsünk.

Azt javaslom, álljunk ki önmagunkért – most, azonnal, a jelen pillanatban! Amikor a világ zabolátlan gyorsulásba kezd, néha a türelem az egyedüli helyes válasz. Nyomjuk meg a pillanatmegállító gombot, és tartsunk egy lélegzetvételenyi szünetet!

Van rá időnk.